

NOVICE

kmetijskih, obertnijskih in narodskih rečí.

Novice izhajajo v Ljubljani
vsak teden dvakrat, nam-
reč v sredo in saboto.

Odgovorni vrednik Dr. Janez Bleiweis.

Veljajo za celo leto po pošti
4 fl., ser 3 fl., za pol leta
2 fl. po pošti, ser 1 fl. 30 kr.

Tečaj XI.

V saboto 16. julia 1853.

List 57.

Kako naj si umni kmetovavec po vsih potih
svojega gospodarstva gnoj množi.

Po dr. Stöckhardt-u.

Zivalske gnojne stvari.
(Dalje.)

Meso, kože, kite in vše drob živinski je dober gnoj. Meso ima v 100 funtih zraven 75 funtov vode 3 do 4 funte gnjilca, polfunta lu-gastih, in pol funta fosforokislih soli v sebi; vse to je dober gnoj. Ker pa mast, kakor smo že rekli, za gnoj nič ne velja, naj se ali za kolomaz (šmir) ali za svečavo ali mijo (žajfo) poprej od mesa izreže, ali, kar je še bolje, izkuha, preden meso zgnije in njivo gnoji.

Kri je še bolji gnoj kakor meso. Kako dober gnoj je kri, se lahko pri mladih sadnih dre-véših vsak prepriča, če desetkrat toliko vode kervi prilije in s tako kervavo vodo drevéscem priliva. Na Francoskem posuše vsako leto veliko kervi in jo potem v daljne kraje prodajajo, cent suhe kervi po 4 do 5 tolarjev, kjer ž njo sladkorje (cukrene drevésc) gnojé. V 100 funtih kervi zaklane živine je 80 funtov vode, gnjilca 2 do 3 funte, kuhinske soli pol funta, fosforokislih soli 8 lotov.

Rožnina, kopita, parklji, dlaka, volna, ribje luskine, kosti. Gnojna vrednost teh reči se ravna po tem: ali imajo več ali manj gnjilca v sebi, in ali so bolj ali manj razdrobljene. Kar gnjilec zadene, je kemijsko preiskovanje razdelo, da v 100 funtih

rožnine je	10	do	12	funtov gnjilca,
volnatih cunj	10	do	12	" "
kopit in parkljev	9	do	10	" "
šetin, perja	9	do	10	" "
starega usnja	6	do	7	" "
kosti	4	do	4	" "
košenega oglja (špodiuma)	1/2	do	1	" "

Družih rudniških stvari (zemelj in soli) je v omenjenih rečeh tako malo, da se ne morejo porajtati; le pri kosteh je druga; kosti imajo se čez polovico gnojnih fosforokislih zemelj v sebi. Ser je pri vseh teh rečeh še to opomniti, da same po sebi ne razpadajo rade, se tedaj le zlo počasi sperstené, ako se nalaš ne zdrobē, kakor se to s kostmi, košenim ogljem in rožnino zgodi. Pri cunjah, perji, šetinah, usnu itd. pa še zdrobljenje ne pomaga dosto; treba je tem stvarem apna ali pepela primešati, da tako gnijoj v sperstené.

Kebri vsakega plemena, polži, červi, gosence so kaj dober gnoj, kadar so popolnoma

verh zemlje ali pod zemljo zgnili. Hrošči (majski kebri) imajo 3 dele gnjilca v sebi, vsa druga gori omenjena žival pa na pol manj (poldrugi del); ser pa imajo kebri, polži, gosence in červi veliko fosforokislino v sebi. Iz tega se lahko razvidi, kako dober gnoj je ti merces.

(Dalje sledi).

Gospodarske skušnje.

Da se pod streho, s ceglom krito, živinska klaja ne spridi.

Kmetovavcom je znano, da s ceglom krito strešje ni dobro za živinsko klajo, in da posebno listo seno, ktero je naverh kupa ravno pod streho, pri živini včasih zlo nevarne bolezni napravlja, na-duhu, gnjilobo pljuč in več drugih bolezin.

Vzrok se lahko spozna. Pod streho spravljena klaja puhti čez zimo veliko soparce iz sebe. Ker pa skoz cegel mraz veliko ložje gré, kakor skoz škodele ali slamo, se soparca shladri, v vodene kapljice spremeni, klaja se po tem zmoči, zatuhla postane, plesnije in gnije.

Line na strehi ne pomagajo dosti; nekteri kmetovavci so streho odkrili in namesto cegla so jo pokrili s škodlami; taka streha je pa zavolj ognja ne-varna.

Kako bi se tedaj dala ta reč naj bolje in z naj manjšimi stroški popraviti, da bo za klajo dobro? Od znotraj naj se nabijejo dilje pod streho skoz in skoz, in berž je pomagano. Komur je pa to predrago, naj s slamo pokrije klajo pod streho, in obvaroval jo bo plesnjivosti. Slama se vé da bo vlažna postalna in da ne bo za klajo več dobra, al to ni taka zguba, ker je za nasteljo dobra.

Živinorejcem in kmetovavcom na ponudbo.

Gosp. Střzelba, svečar v Ljubljani na Št. Peterskem pred mestji, nas je naprosil, da bi v „Novicah“ naznanili, da se pri njem svečarskih očverkov (Krammeln) za prešiče, in pa slana voda (Salzwasser, Unterlauge) za gnoj dobí; funt očverkov po 2 krajcarja, slana voda pa tudi prav dober kup, in on sam se posodi pripraven sodec za odpeljanje.

Ker mora vsak prijatel kmetijstva želeti, da bi vsaka reč v prid prišla, ki je za kmetijstvo dobra, radi naznanimo to ponudbo, in le to pristavimo: da očverki so posebno dobra piča prešiče hitro spitatih, in posebno zadnje tedne pitanja bi utegnili nar bolje služiti, ko je že spitan prešič bolj kočljiv in si pičo bolj izbera; očverke pa bo rad jedel in močno mu bojo teknili (1 ali 2 funta na dan). — Slana voda pa, od ktere bomo v našem nauku: „kako naj si umni kmet gnoj

množi“, kmalo več govorili, je namešana s 3 ali 4 deli vede (sama bi prehuda bila), posebno dobra polivka tistih kupov, kjer se mešani gnoj (Compost) napravlja.

Obertnjske čertice.

Voda v službi človeški.

Po Karl Müller-u.

„Bodi služabnica moja!“ je rekel človek vodi.

In voda je postala služabnica njegova. Goniti je začela malin, da je mleč žito, kar je zlo težavno nekdaj gospodinja z žerno (ročnim mlinom) opravljala. Kmalo je začela voda tudi žagati dijle, pahati rudo, prešati olje in več tach teških del opravljati, s katerimi se je nekdaj le roka človeška trudila. Voda je človeka oprostila veličih in mnogoterih težav, ker je nekdaj sam mogel biti mašina.

Voda je jela goniti veličanske prejnike, papirnice in mnogo drugih fabrik, v katerih se je človek poprej namest mašin trudil. Kar se je nekdaj na statvah počasi, različno in drago delalo, se s pomočjo vode, ktera v fabrikah mašine goni, dela sedaj hitro, lično in dober kup. Vsak nov somenj prinaša sedaj novega blaga na kupe.

Koliko se je vendar na svetu premenilo — po vodi! Take lične oblačila nosita sedaj prosti kmet in kmetica, ki jih nekdaj niso nosili ne kralji ne kraljice. Baržuna (žameta) in svile (žide), ki jih zdaj dobro poznata kmet in kmetica, ni nekdaj poznal kralj. Od nekega kralja Francoskega je znano, da je svilne nogovice oblekel le v posebnih veličih slovestnostih, kakih desetkrat na leto.

Kakor pa ena stvar drugo rodí, tako je tudi liš v obleki ljudstev pospešil in povikšal obertnijstvo, po tem pa tudi kmetijstvo. V naših krajih se je jelo potrebovali več lanu, kmetovavci so si sedaj prizadevali ga več pridelovati; — v drugih krajih se je povzdignul pridel pavole (bombaža). Al kmalo nista platno in pavola zadostila. — svilodi (židne gosenice) so mogli zaceteti več svile (žide) izdelovati, ker od due do dne se potrebuje svilatnega blaga več. Ni sedaj čuda, da v deželah, kjer nekdaj ni nihče židne gosenice poznal, se jih redi sedaj že vsako leto na milione, ki predejo svilo.

In povsod ima voda velike opravila.

Mašine, ktere vodni sopár goni, so stvar novih časov. V letu 1699 je Savary pervič tako mašino znajdel, ktero je še le v letu 1764 Janez Watt tako popravil in zboljšal, da jih rabijo sedaj v veličih fabrikah, v rudnikih in drugih obertnijah. Voda, spremenjena v sopár, je podlaga novega časa po suhem in na morji. Parobrod (Dampfschiff) na morji in hlapon (Locomotiv) po železnicah sta vstvarila nov čas.

Parobrod (to je, barko, ktero vodni sopár goni) je znajdel Amerikanec Robert Fulton, v letu 1766 v Pensilvaniji rojen. Že v letu 1793 je skušal tako barko napraviti, pa še le leta 1807 je s pomočjo amerikanskega poročnika Livingston-a pervi parobrod v Ameriki zgotovil, ktero se je pervokrat po reki Hudson med Novim Jorkom in Albany-o peljal in je v eni uri 5 angleških milj pota storil. Zasramovan in pregnan je bistroumni znajdenik sedaj toliko imenitnih parobrorov v letu 1815 v svoji domovini umerl. Celò Napoleon je Fulton-a, ko je od pervih njegovih skušinj slišal, norca imenoval. Tako plačuje svet, tako se zaničujejo sprevrga naj boljši znajdbe! In že v letu 1811 so se parobrodi vozili po Misissipu, in v letu 1812 na Angleškem. In sedaj po morjih okoli celega sveta se vozijo parobrodi. Namesto da bi jadra na barkah gnal prosti veter, jih goni vodni sopár, v kotlih zapert.

Skor o ravno tem času, ko je Fulton znajdel parobrode po morji, sta v letu 1802 Trevišik in Vivian*) napravila pervo mašino, ki je z močjo sopara gnala vozove po suhem. To znajdbo je zboljšal slavni Stephenon na Angleškem, ko je vladal veliko plačilo obljbila tistem, ki napravi mašino, da bo po ravni in gladki poti (železnici) tirala vozove. Stephenon je vstvaril tako popolnoma pripravno mašino, in je od tistega časa stvarnik postal stoternih hlaponov, ki zdaj po železnicah sveta gonijo vozove. Kdo bi bil kadaj le mislil, da bi mogoče bilo tačega konja iznajti, kteri, nagnel kakor tič, derdrá naj več teže po železnicah, in se ne živi od ničesar drugega, kot — od vodneg a sopúha!

Po železnicah in parobrodih je tako rekoč svet veliko manjši postal, ker v naj daljne kraje se pride v malo dnéh. Pa potovanje sedaj tudi veliko manj stroškov prizadene, in koliko časa se prihrani!

In vse to dela voda v službi človeka.

Zgodovinske reči.

2. Ostanki rimske cest po Krajuškem.

Nasi pisatelji Schönleben, Valvazor in Linhart v svojih bukvah govorijo zraven starih mest tudi od starih rimske cest na Krajuškem; vendar popisujejo jih le po starih cestopisih (itinerarium Antonini, tabulae Peutingerianae, itinerarium Hierosolymitanum), ne povdov pa razun imen mest nič posebnega, kje da so te ceste ravno šle, in koliko da je še sledu od njih najti. Samo od kamna pri Kerškem govorí Valvazor, in od druga pri Logatecu piše Linhart, kterior napis povedov, da rimske cesarji Sever, Mark Aureli in Trajan so ceste in mostove popravili. Najdejo se pa še druge znamenja od rimske cest na Krajuškem, kterior nektere imenujem tukaj, da bi kdo drug si prizadel, kaj več zvediti; zakaj sem tertje se je še v ustih našega ljudstva spomin na te starine ohranil.

Od velike ceste, ktera je šla od Akvileje (Ogleja) na Emono skozi Vipavo (ad Frigidum) čez Hrušico (ad pirum) in Logatec (Longaticum), je še zdaj v mnogih krajih sled dobiti; samo pomniti je, da cesta ni šla vsaki čas po tisti strani, ker v potnih pisih niso vselej ravno tisti kraji imenovani. Da je rimska cesta čez Hrušico večidel v tisti meri šla, kakor je bila do današnjih časov starca cesta, je sploh znano. Pa od druge ceste je sled pod cerkvijo s. Hieronima na Nanosu, memo Razdertega, Ubelskega, pod Stranjami, na Landol in Studeno; še vedno jo imenuje ondašnje ljudstvo „rimsko cesto“.

Med Logatecom in Verhniko se v dolini pod Idrijsko cesto pozna starca s škermi vdelana pot, in en grček se še imenuje „rimski klanec“. Med Verhniko in Ljubljano je sled rimske ceste ravno tam, kjer je pred kakimi 50 leti še navadna cesta šla memo Ligojne in nad Drenovo gorico.

Od ceste, ki je šla od Akvileje memo Cerkniškega jezera (ad lacum Lugeum) skozi dolensko stran v Noviodun (pri Kerskem), in ktere stari cestopisi posebej ne razlagajo, nočem govoriti, ker so že drugi od njenih ostankov po Krakovem borstu in Kerškem polji pri povedovali. V cestopisih pa je tudi cesta od Akvileje na Virun (pri Gospej sveti na Koroškem) zaznamovana, ktera je šla čez Larix (ali Larice) in Santicum. Linhart misli, da Santicum je sedanji Krajin, tedaj bi bila Larix blizu Idrie. V arkivu koroškega zgodovinskega družtva pa nekdo Larix dela Žabnico na Koroškem, Santicum pa Beljak. Ktero je resnica?

*) Kterega naroda sta pač bila Trevišik in Vivian?